Cristinel *MUNTEANU*

FRAZEOLOGIA ÎN PRIMELE TEXTE LITERARE ROMÂNEŞTI

Afirmând că „adevărata bogăție a unei limbi este dată, în mare măsură, și de bogăția ei frazeologică", Th. Hristea (*Frazeologie*, p. 134) reia, de fapt, cuvintele lui Eminescu: „Adevărata bogăție [a unei limbi] consistă totdeauna (sic!) în locuțiuni..." (M. Eminescu, *Opere*, IX, București, 1980, p. 487). Gh. Colțun apreciază că limba română „are un bogat tezaur frazeologic" (*Frazeologia*, p. 71), dar acest aspect trebuie subliniat în primul rând, și pe bună dreptate, de către lexicografii constatând, pentru idiomul nostru, „existența unei imense bogății de construcții specifice, care dau expresivitate deosebită vorbirii" (DEL, p. 7, în prefață). De unde poate fi adunat acest patrimoniu frazeologic? Din literatură (în mare măsură), din graiuri, pe baza anchetelor dialectale, din vorbirea de zi cu zi și din competența idiomatică a lexicografilor.

O privire de ansamblu asupra inventarului frazeologic românesc s-ar cuveni să înceapă încă de la primele noastre înregistrări scrise, bunăoară de la cronici[1]. Problema utilizării frazeologismelor expresive[2] în operele literare este mai complicată decât s-ar crede[3]. Ea se pune într-un mod mai simplu la cronicarii analizați, întrucât scrierile lor nu constituie o literatură propriu-zisă[4]. Se poate ajunge ușor la inventarul frazeologic pe care îl dețineau, de vreme ce, practic, în aceste texte nu există deosebiri de registru între discursul auctorial și cel narativ[5], respectiv cel al personajelor.

Pe lângă numeroasele expresii din vorbirea populară, „recolta" de expresii din textele cronicarilor este infimă. Nu știm în ce măsură poate fi pusă pe seama vorbirii populare preferința pentru locuțiuni. Când se spune însă frecvent *a da iertare / iertăciune* în loc de *a ierta* pur și simplu, atunci ne gândim că acești cronicari, în virtutea unei tradiții, considerau, probabil, că aceste locuțiuni aveau o anumită funcție stilistică, de vreme ce le preferă pe acestea unor forme mai economicoase. De asemenea, o trasătură ce ar putea ține de tipologia limbii române din acea vreme nu trebuie exclusă (v. *infra*).

BDD-A20607 © 2009 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:51:39 UTC)

Dar textele cronicarilor oferă alte satisfacții pentru cercetătorii frazeologiei. În vechile scrieri se poate descoperi punctul de plecare pentru unele expresii[6] sau locuțiuni verbale ori de alt tip. Un exemplu ar fi acela în care Sextil Pușcariu relatează cum i s-a limpezit originea expresiei *a da drumul*. Rătăcindu-se prin munții Bucegi, a dat de un cioban care l-a liniștit cu un „Vino cu mine, c-am să-ți dau plaiul”[7]. Lingvistul face apoi un efort de imaginație, închipuindu-și cum strămoșii noștri țineau captivi dușmanii în codri, după care le dădeau *drumul* sau *plaiul*, eliberându-i. Astfel, *plaiul* sau *drumul* devenea egal cu *libertatea*. S. Pușcariu citează și pentru dialectul aromân, după P. Papahagi, „expresia analoagă” *dă-l' cale* (*Limba română*, p. 155). Dacă citim cronicarii, lucrurile devin cât se poate de clare, mai ales că mai frecvent se întâlnește în texte *a da cale*. Oferim câteva contexte din care se va fi izolat apoi frazeologismul *a da cale* (în concepția noastră, tot locuțiune): „ar fi prinsu pe Selim și l-ar fi omorât; dar n-au vrut, ci *i-au dat cale* și au fugit” (*Radu Popescu*, p. 261); „punea dă le lua frânele și *le da câmpiia*” (*Radu Popescu*, p. 390); „iar pă Balasache l-au dat în mâinile unor dorobanți de l-au trecut Dunărea și *i-au dat drumul Țarigradului*” (*Radu Popescu*, p. 405); „ci-*i vor da cale* dă va trece cu pace” (*Radu Greceanu*, p. 204); „*i-au datu cale dășchisă*” (Ureche, LM, p. 155)[8]. Ce poate reprezenta mai bine libertatea decât un drum deschis în fața ochilor?

Totuși cum se explică apariția și utilizarea acelor locuțiuni verbale în cazurile în care exista deja verbul corespunzător (cu sens lexical suficient), ba chiar era cu mult mai vechi decât ele? Florica Dimitrescu avansează ipoteza că aceste „locuțiuni indigene”, „descompuneri”, cum le numește ea, s-au născut ca o reacție a spiritului popular împotriva verbelor cu sens abstract. Ele „detaliază ideea cuprinsă în verb folosind un verb de felul lui *a face, a da, a lua* și un substantiv din aceeași familie lexicală cu verbul înlocuit” (*Locuțiunile*, p. 159). Autoarea demonstrează (*ibid*., p. 160) că pentru construcții locuționale precum *a face tocmeală*, *a da goană*, *a da greș, a da poruncă* etc. verbele sunt anterioare formelor substantivale din locuțiuni: *tocmi, goni, greși, porunci* etc. Verbele care ajută la crearea unor astfel de „descompuneri” (verb + substantiv), *a face, a lua, a da* etc., sunt, după aceeași cercetătoare, „unelte gramaticale de un tip special”[9], putând fi asemănate, într-o anumită măsură, cu verbele copulative. Este și motivul pentru care unii lingviști străini le numesc „verbe cu înțeles general” sau, cumva impropriu, „verbe auxiliare” (*ibid*., p. 89). Tot Florica Dimitrescu socotește structuri ca *a face cercare, a face leage, a face năvală, a lua știre* etc. locuțiuni ale limbii vechi care „și-au pierdut coeziunea” de-a lungul timpului. Astăzi sunt posibile aceleași combinații, dar acțiunea exprimată de verb + substantiv nu mai este percepută ca o singură unitate, îmbinarea fiind analizabilă ca verb (predicat) + complement direct (*ibid*., p. 70).

Preferința limbii române vechi pentru locuțiuni s-ar putea explica și dintr-o perspectivă tipologică. Există limbi care preferă structurarea nominală a realității și limbi care o preferă pe cea verbală. În primul tip s-ar încadra româna veche, ca o continuare a latinei populare, unde existau multe asemenea locuțiuni (v. *infra*). Coșeriu subliniază acest aspect: „Limba română e caracterizată prin faptul că multor adjective din alte limbi romanice le corespund în limba română perifraze (ad-

BDD-A20607 © 2009 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:51:39 UTC)

jective și adverbe), ca, de exemplu: *cu cale, cu scaun la cap, cu dare de mână, cu tragere de inimă* ș.a.m.d. Chiar dacă se află mai mult sau mai puțin în retragere aceste expresii, totuși sunt foarte vitale și bine cunoscute" (Coșeriu, *In memoriam*, p. 100).

Textele cronicarilor dovedesc o reală preferință pentru locuțiuni, în defavoarea verbelor sinonime (fie ele cu radical diferit sau identic în raport cu substantivul din locuțiune), care apar foarte rar. Iată o serie de exemple: pentru *a da ajutor*[10] abia descoperim forma „*să*-l *ajutorească*" (Ureche, LM, p. 114) [în loc de *să*-l *ajute*]; pentru *a face sfat* rareori îl întâlnim pe *a sfătui*: „*au făcutu* leșii *sfatu* și *sfătuiia* Coneţpolschii" (Costin, LM, p. 43), „ei *să sfătuiră*" (*Anonimul cantacuz*., p. 151), „s-*au sfătuit*" (*Anonimul brâncov*., p. 333); pentru forma negativă *a nu trece cu pomenirea*, folosit de M. Costin – „*n-au trecut cu pomenirea* și de lucrurile țărâi noastre" (Costin, LM, p. 121) – se întrebuințează pe aceeași pagină și „*a pomeni* de"; de pildă, pentru *a face groază / spaimă* – „multă *groază* le *făce*" (Neculce, LM, p. 117), „și multă *spaimă* i-*au făcut*" (Neculce, LM, p. 117), abia întâlnim un „*spărie*" (Neculce, LM, p. 117); pentru *a face caznă*, se poate descoperi verbul *a căzni* – „și-i tot *căznie*" (Neculce, LM, p. 127) [în sinonimie distanțată cu locuțiunea aferentă – „i-*au făcut* acolo multe *cazne*" (*ibid*., p. 126)]; pentru *a face jurământ*, aflăm „*jurară* jurământ" (*Anonimul cantacuz*., p. 95) [în sinonimie distanțată cu locuțiunea – „*făcură jurământ* înaintea lui Mehmet" (*ibid*., p. 95)]; pentru a face vicleșug – „*să*-l *ficlenească*" (*Radu Popescu*, p. 393) [în sinonimie distanțată[11] cu „*să facă vicleșug*" (*Radu Popescu*, p. 393)]; pentru *a ieși în întâmpinare* – „*au tâmpinatu*" (Costin, LM, p. 34), „de *să întâmpinară* cu Matei aga" (*Anonimul cantacuz*., p. 151); pentru *a avea nădejde* – „*nădăjduind*" (*Radu Popescu*, p. 450); pentru *a pierde nădejdea* – „s-*au deznădăjduit*" (*Anonimul brâncov*., p. 293); pentru *a face socoteală* – „*să socotească*" (*Radu Greceanu*, p. 63); pentru *a avea pizmă* – „*pizmuindu-i*" (*Radu Popescu*, p. 432); pentru *a face zăbavă* – „s-*au mai zăboviț*" (*Radu Popescu*, p. 382); pentru *a da răspuns* – „*răspundzindu*" (Costin, LM, p. 100).

În latina clasică existau locuțiuni verbale[12] formate cu verbele *facio, -ere*, *do, -are*, *capio, -ere, habeo, -ere* etc. S-a susținut uneori că anumite locuțiuni verbale ar fi de proveniență latină în cazul unor cărturari precum Miron Costin (de pildă, *castra ponere* pentru *a pune tabăra*[13] sau *bellum facere* pentru *a face războiu*), dar acest lucru nu trebuie absolutizat, deoarece în multe limbi se exercită fenomenul poligenezei, acționând aceleași mecanisme lingvistice. Este adevărat însă că există foarte multe asemănări în această privință. În latină se întâlnesc locuțiuni precum: *facere impetum in hostem* 'a face năvală' (Caesar), ~ *furtum* 'a fura', ~ *bellum* 'a face război', ~ *finem* 'a face sfârșit', ~ *fugam* 'a fugi', ~ *alicui timorem / taedium* 'a face frică / silă (cuiva)' (cf. Guțu, *Dicț. latin*, p. 499), *dare terga*[14] (Titus Livius) 'a da dosul', ~ *spem* 'a da nădejde', ~ *animos* 'a da inimă, a încuraja', ~ *impetum in hostem* (T. Livius) 'a da năvală' (*ibid*., p. 399); *capere spem* 'a prinde nădejde', ~ *fugam* 'a o lua la fugă', ~ *finem* 'a sfârși', ~ *magnas praedas* 'a prăda', ~ *somnum* 'a adormi' (*ibid*., p. 175-176); *habere spem* 'a avea nădejde' ~ *senatum* 'a avea / ține sfat', ~ *odium in aliquem* 'a avea ură / pizmă (pe cineva)' (*ibid*., p. 583-584) etc. Este posibil să se fi exercitat și influențe latinești asupra exprimării cronicarilor

BDD-A20607 © 2009 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:51:39 UTC)

ştiutori de latină în ce priveşte locuţiuni precum *a da / face război* sau *a da / face năvală* sau *a da dosul* ce se regăsesc în scrierile lui Caesar ori T. Livius, dar aceasta este dificil de demonstrat, mai ales în cazul cronicarilor mai puţin instruiţi. Mai degrabă se poate afirma că sunt structuri preluate din literatura clasică latină, care au devenit tradiţionale şi în alte limbi, prin calc, ca şi în cazul anumitor clişee, tehnici portretistice etc. Asta în cazul în care nu se admite poligeneza, destul de probabilă de altfel.

Tot un caz de poligeneză trebuie socotite şi forme ca *animam edere / efflare / effundere / deponere* (Guţu, *Dicţ. latin*, p. 92) pentru *a-şi da sufletul*, eufemism pentru *a muri*[15], întrucât formula românească este, cel mai probabil, de sorginte biblică, evocând episodul răstignirii lui Christos, în care acesta îşi încredinţează sufletul în mâinile lui Dumnezeu în clipa morţii. O dovedesc şi enunţurile cronicarilor în care această formulă eufemistică este insuficient izolată[16]: „şi aşa-*ş dede sufletul* în mâinile lui Dumnezeu" (*Anonimul cantacuz*., p. 91) sau, după caz, atunci când cel în cauză nu era simpatizat, „au murit şi rău *ş-au dat sufletul* său în mâinile diiavolului" (Ureche, LM, p. 168) ori, altfel spus, „că i-*au luat* tată-său, diiavolul, *sufletul*" (Neculce, LM, p. 322). Merită, într-adevăr, câteva comentarii şi acest procedeu al cronicarilor de a stigmatiza pe veci memoria personajului neconvenabil sau de a-i asigura un loc printre „cei drepţi". Dacă personalitatea istorică decedată, boierul sau domnul, nu interesa, era destul să se spună că *a murit, şi-a sfârşit viaţa, şi-a dat sufletul* etc. Dacă, în schimb, decedatul făcea parte din „familie", nu era suficient să se spună că *şi-a dat sufletul*; trebuiau aduse completări. De pildă, despre un sfânt, autorul anonim al *Letopiseţului cantacuzinesc* afirmă: „cunoscând cu adevărat *trecerea sa dintr-această lume* [...] şi cum *îl chiamă Hristos la împărăţia ceriului cea gătită*" (*Anonimul cantacuz*., p. 91). E firesc totuşi pentru cineva care este considerat sfânt, căci, se adaugă la aceeaşi pagină: „şi aşa-*şi dete sufletul* în mâinile lui Dumnezeu" (*Anonimul cantacuz*., p. 91). La fel, soţia unui domnitor „*datu-ş-au sufletul în mâna îngerului* lui Dumnezeu şi *s-au mutat către Hristos* Dumnezeul nostru"(*ibid*., p. 214). Şerban vodă, domnitor preferat, este amintit în acelaşi mod: „pristăvitu-s-au Şerban vodă, *dându-şi fericitul suflet în mâna lui Dumnezeu*" (*ibid*., p. 217). Un alt cronicar, Radu Popescu, este şi el încredinţat că soţia domnitorului Nicolae vodă a ajuns unde merită: „Credem că *sufletul* Măriei sale *iaste în mâinile lui Dumnezeu*" (*Radu Popescu*, p. 494). Un fiu al aceluiaşi Nicolae Mavrocordat (domn fanariot), Ştefan, mort de prunc, „*s-au mutat către domnul în lăcaşurile cele veşnice şi fericite*" (*ibid*., p. 539)[17].

Dar cei care sunt vinovaţi prin politica lor? Pana cronicarului este necruţătoare, înfierându-i pe veci. Un personaj negativ, căpitanul Ghinea, după o boală cumplită (pedeapsă divină!), „*ş-au dat sufletul dracului*" (*Radu Popescu*, p. 461). Un oarecare Barbu, serdar, căruia G. Călinescu în a sa *Istorie a literaturii* nu-i găsea nicio vină prea însemnată (doar că scosese din slujbă un cuvios de mai târziu, Rafail), plăteşte pentru faptele lui rele printr-o moarte groaznică, cadavrul său fiind prematur invadat de viermi. R. Popescu comentează cu satisfacţie nedisimulată: „Barbu Sărdar [...] *au crepat şi s-au dus dracului*" (*Radu Popescu*, p. 523). Nici chiar nobilul Miron Costin nu-şi înfrânează pornirile de antipatie când vorbeşte despre moartea lui

BDD-A20607 © 2009 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:51:39 UTC)

Mihnea vodă, care „*ș-au borât* curund și *sufletul* în prăpăștile iadului” (Costin, LM, p. 225). Să fie doar o coincidență, în cazul lui Costin, că în latina clasică apare și sintagma *animam vomere* (cf. Guțu, *Dicț. latin*, p. 1439)?

Pe lângă astfel de formule de proveniență biblică, creștină (se mai pot cita și *a-și da duhul* ori *a adormi / a se odihni în domnul*), există, cu diverse variații, și formule laice, populare: *a-și da* (sau *a plăti* sau, mai rar, *a face*) *datoria omenească / de obște / obștească / lumească, a-și pierde viața, a-și sfârși / săvârși viața / zilele, a nu mai avea zile, a (-și) da conețul / sfârșit, a merge pe urma moșilor*, dezvoltându-se astfel o bogată sinonimie frazeologică pentru *a muri* (pentru mai multe date, vezi Munteanu, *Sinonimia*, anexa[18]).

În ceea ce privește raportul (cantitativ) dintre locuțiuni și expresii în cronici, trebuie observat că cele dintâi sunt mult mai numeroase (v. *ibid*., anexa). La Grigore Ureche, cu excepția formulelor eufemistice referitoare la deces, expresiile lipsesc. Există un nucleu comun de frazeologisme (în special locuțiuni) la toți cronicarii. Remarcăm însă că inventarul de expresii și locuțiuni verbale descoperit la M. Costin este foarte bogat și mai expresiv chiar decât cel al lui I. Neculce. Iată o serie de expresii și locuțiuni expresive: *a-și călca pe inimă, a face fărâme, a se face foc, a face mici bucăți, a-și frânge mâinile, a lua inimă, a mânca capul* (cuiva), *a pierde sărita, a scoate ochii* (cuiva), *a sta la cumpănă, a striga în gura mare, a trage inima* (pe cineva), *a ține ca în palmă, a umbla cu zilele în mână* etc., la care se pot adăuga și acele formule eufemistice pentru „a muri”. Bun cunoscător al limbii populare, Miron Costin prezintă și multe forme lexicale arhaice, de pildă *mânule* pentru *mâinile*: „*au căzdut* a doa dzi *în mânule* tătarâlor”. Numai la el întâlnim frazeologismul *a nu încăpea îndoială* (*ibid*., *anexa*) despre care E. Coșeriu a dovedit că ar proveni dintr-un latinesc **non capit dubium*, reconstituit pe baza sintagmei românești și a celei din spaniolă, *no cabe duda* (cf. Dumistrăcel, *Expresii*, p. 103-104).

Făceam mențiunea că, deși bogat, inventarul frazeologic verbal al lui Neculce, în mod surprinzător, nu este tot atât de expresiv ca cel al lui M. Costin. Dar nu prezența expresiilor populare îi conferă expresivitate stilului. El are un simț lingvistic deosebit și adeseori îl putem bănui pe el a fi autorul unor metafore ce par a fi populare. Iată cum este prezentat, de exemplu, Duca vodă, trecând, de emoție, prin stări fiziologice contradictorii: „Duca vodă nu putè nemic să mai răspundă de rușine și de frică, numai ce *schimba fețe*. Uneori să făcè roșiu, uneori galbân...” (Neculce, LM, p. 201) sau „Iar Duca vodă, dac-auzi că șed Cantemireștii la casăli lor cu paci, îndată *să-mbrăcă cu cămeșe de gheață*” (*ibid*., p. 220) sau „Deci Duca vodă, dacă vădzu așe, să tulbură tare *și-ș aprinsă poaleli de toate părțile*” (*ibid*., p. 221). Dintre îmbinările stabile ce prezintă interes din punctul de vedere al expresivității, se pot enumera: *a-și da coate, a da ochi* (cu cineva), *a schimba fețe*. Întâlnim și un clișeu internațional (de proveniență biblică), *a fi alfa și omega*. Neculce își permite chiar să facă și calc parțial: *a ține parola* pentru *a-și ține cuvântul*.

Ne-am ocupat în cercetarea noastră și de următoarele cronici muntene: *Istoriia Țării Rumânești* de stolnicul Constantin Cantacuzino, *Letopisețul cantacuzinesc*,

BDD-A20607 © 2009 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:51:39 UTC)

Istoriile domnilor Țărâi Rumânești de Radu Popescu, *Cronica* lui Radu Greceanu și *Cronica anonimă despre Brâncoveanu*. La stolnicul Constantin Cantacuzino nu prea se întâlnesc expresii și locuțiuni expresive. Remarcăm totuși, *a-și arăta arama*, *a-și bate capul* și... cam atât. Ca o curiozitate, semnalăm sintagma *a face batjocură*, în loc de *a-și bate joc*, cum ar fi fost firesc. Iată până unde merge această permanentă tendință de a construi locuțiuni cu verbul *a face*! În *Letopisețul Cantacuzinesc* inventarul frazeologic, deși consistent, este aproape lipsit de expresivitate. Semnalăm expresia *a săpa groapa* (cuiva), provenită dintr-un proverb de origine biblică, și *a-și lua capul în mână*, echivalentă cu *a-și lua inima în dinți*. Ar mai merita, poate, să fie amintite *a-și bate joc, a-și ieși din fire, a-și veni în fire, a scăpa din ochii* (cuiva), *a vărsa lacrimi*. Numărul locuțiunilor este covârșitor. Unele conțin metonimii, de pildă *a veni în scaun*.

S-ar putea afirma că Radu Popescu reprezintă printre cronicarii munteni corespondentul lui Neculce printre cei moldoveni. Frazeologia ilustrată de cronica lui este destul de bogată și nu lipsită de expresivitate. Pe lângă locuțiunile uzuale ce se regăsesc în textele tuturor cronicarilor, merită atenția următoarele unități frazeologice: *a se arăta cu fața curată, a curma viața* (cuiva), *a da inimă, a da ochi* (cu cineva), *a da tiflă, a face din cal măgar*[19], *a face fărâme, a face* (cuiva) *val, a nu ieși din cuvântul* (cuiva), *a nu lăsa inima, a lua inimă, a pleca capul, a pune mâna* (pe cineva), *a scoate la cale bună* etc.

Radu Greceanu nu prezintă prea mare interes stilistic. Locuțiuni lipsite de expresivitate se găsesc din abundență și la el și, bineînțeles, descoperim și nelipsitele formule eufemistice pentru „a muri". Semnalăm o locuțiune calchiată parțial după turcă: *a scoate la meidan* „a da la iveală". Mai menționăm și *a avea val*, *a da a înțelege, a face orație, să fie într-un ceas bun, a scoate la cale bună* (vezi Munteanu, *Sinonimia*, anexa). În ce privește *Anonimul brâncovenesc*, se poate susține că, judecând după cronica destul de scurtă, autorul necunoscut al acestui text întrebuințează un număr ridicat de locuțiuni (v. *ibid*., anexa). Surprinde preferința, în cazul locuțiunilor, pentru substantive terminate în sufixul *-ciune*, acolo unde alții preferă substantive provenite din infinitivul lung: *a avea întristăciune, a da iertăciune, a face stricăciune*. Semnalăm, totodată, îmbinările *a face sfat subțire*[20], *a ieși la meidan* (în care se simt influențe turcești), *a pogorî* (cuiva) *nasul, a sta în cumpănă*.

În încheiere, am dori să adăugăm câteva precizări referitoare la studierea frazeologismelor expresive în textele scriitorilor (adevărații scriitori, adică posesori ai unei conștiințe scriitoricești) ce au urmat după cronicari. Cam în termenii de mai sus se poate discuta și în privința lui Petre Ispirescu, care este tot atât de bogat în frazeologisme expresive ca și Ion Creangă. Însă la scriitorul humulestean se observă deja o diferențiere între planul narativ și planul dialogat. Cel din urmă strat, după cum demonstrează convingător G. I. Tohăneanu, este mai expresiv (vezi *Stilul artistic*, p. 130), dar distincția cunoscutului stilistician, deși folositoare în principiu[21], este totuși insuficientă în cazul marilor creatori în proză, a căror operă palpită de viață, de personaje vii, verosimile. Scriitorul le înzestrează pe acestea în grade diferite, cu diverse capacități, printre care se poate enumera și calitatea

BDD-A20607 © 2009 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:51:39 UTC)

de a fi, mai mult sau mai puțin, expresive. Așa stau lucrurile și în viața reală, unde există vorbitori care apelează, în comunicare, pentru a impresiona receptorul, la mijloace de expresie, după cum există vorbitori care nu au apetență pentru resursele expresive ale limbii, acestea neconstituind o componentă a idiostilului lor.

NOTE

[1] Chiar și în cel mai vechi text românesc care ni s-a păstrat, *Scrisoarea lui Neacșu* (anul 1521), descoperim locuțiuni precum *a da știre*, *a da slobozie* etc. (cf. reproducerea din Cvasnîi Cătănescu, *Origini*, p. 133-134).

[2] Sintagma *frazeologism expresiv* ar putea părea un pleonasm pentru cei care împărtășesc opinia lui Gh. Colțun, potrivit căreia doar îmbinările stabile de cuvinte cu caracter figurat (expresiile) ar constitui obiectul frazeologiei (vezi Colțun, *Frazeologia*, p. 13-29). Noi considerăm frazeologisme și locuțiunile (de acord cu Th. Hristea).

[3] Vezi, în acest sens, Cristinel Munteanu, *Tehnica utilizării frazeologismelor expresive*, în „Limba Română", Chișinău, anul XVI, nr. 7-9, 2006, p. 150-158 sau Munteanu, *Sinonimia*, p. 123-130.

[4] Deși ne place să credem că literatura română aici își are punctul de plecare. E adevărat că se întâlnesc în aceste texte și elemente ale artei literare: portrete și descrieri plastice, unele figuri de stil, implicarea afectivă etc., dar, în general, cronicarilor le lipsește o conștiință scriitoricească. Ei au vrut să facă istoriografie, alunecând uneori (în funcție de înzestrări) și spre literatură.

[5] Autorul și naratorul nu trebuie confundați.

[6] Pentru a înțelege cum a luat naștere o izolare precum *a-și lua lumea în cap*, sunt folositoare contexte precum următoarele: „au încălecat și *au luat crângul în cap*" (*Anonimul brâncov.*, p. 313); „c-*au luat munții în cap*" (Neculce, LM, p. 377). La fel și pentru istoria expresiei *cu un sul subțire* : „*cu acest meșteșug subțire* făcură pe Baiazit de aduse pe Selim" (*Radu Popescu*, p. 262).

[7] După cum se spune *a apuca drumul*, se poate spune și *a apuca plaiul*: „Apoi urcăm numai pe Goșman și pe Negru; ș-apoi suim pe Geamăna, de-acolo *apucăm plaiu* și dăm devale-n Preluce" (Hogaș, P, II, p. 51).

[8] Pe lângă acestea se mai pot da cel puțin încă 10 atestări.

[9] Afirmația este valabilă pentru mai multe limbi: franceză, italiană, germană, engleză, rusă și nu numai (cf. Dimitrescu, *Locuțiunile*, p. 89).

[10] Toate locuțiunile pe care le vom enumera sunt deosebit de frecvente.

[11] Aceste câteva cazuri, în care verbele respective (de cele mai multe ori cu o singură ocurență) apar pe aceeași pagină (sau la următoarea pagină) cu sinonimul frazeologic, dovedesc, pesemne, dorința cronicarilor de a-și varia uneori exprimarea.

[12] Vezi Dimitrescu, *Locuțiunile*, p. 147-149, unde se susține că locuțiunile au pătruns în vorbirea celor cultivați nu atât din aspectul popular, vulgar al latinei, cât mai ales din limba familiară în sens larg.

[13] Cf. Rosetti *et alii*, ILRL, p. 266.

[14] Și cu variantele *terga praebere* [*praestare*] *fugae*, *praestare terga hosti* (Tacitus) – cf. Guțu, *Dicț. latin*.

[15] În schimb, *a-și da ultima suflare*, mai actual, se explică prin *effundere supremum spiritum* (Cicero) – cf. Guțu, *Dicț. latin*, p. 422.

[16] Textele cronicarilor oferă uneori punctul de plecare pentru anumite expresii, de pildă pentru *a se întoarce cu coada între picioare* – „s-au întorsu îndărăt, ca niște câini cu coadele între

BDD-A20607 © 2009 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:51:39 UTC)

picioare" (*Radu Popescu*, p. 508) sau pentru *lacrimi de crocodil* – „și poate fi ca corcodelul să-i fie fost plânsul" (*ibid*., p. 264).

[17] Într-o formă apropiată se întâlnește la M. Sadoveanu: „a trecut cătră lăcașurile cele veșnice" (*Hanu-Ancuței*).

[18] La sfârșitul cărții noastre (vezi Munteanu, *Sinonimia*, p. 234-244) am întocmit o anexă (ce s-a dorit exhaustivă) cuprinzând inventarul frazeologic (ordonat alfabetic) al cronicarilor moldoveni și munteni, cu scopul de a ilustra o serie de afirmații sau caracterizări pe care le-am făcut în textul lucrării amintite.

[19] Pe care o cunoaștem din basmul lui I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb*.

[20] Vezi, pentru luminarea acestei expresii, indirect, Dumistrăcel, *Expresii*, p. 378, s.v. *cu un sul subțire*.

[21] Ea funcționează și la Eminescu, în poeme precum *Călin (file din poveste)*, conform analizei aceluiași stilistician român (vezi *Sinonimia unor epitete cromatice în poezia lui Eminescu*, în G. I. Tohăneanu, *Dincolo de cuvânt*, p. 146-148). Pentru toate celelalte observații privind marii scriitori, vezi nota nr. 3 din acest articol.

BIBLIOGRAFIE [LUCRĂRI DE SPECIALITATE]

1. Colțun, *Frazeologia* = Gheorghe Colțun, *Frazeologia limbii române*, Editura ARC, Chișinău, 2000.

2. Coșeriu, *In memoriam* = *In memoriam Eugeniu Coșeriu* (Extras din „Fonetică și Dialectologie" XX-XXI, 2001-2002, p. 5-192), Editura Academiei Române, București, 2004.

3. Cvasnîi Cătănescu, *Origini* = *Limba română. Origini și dezvoltare*, Studiu, antologie de texte românești vechi, explicații, glosar și bibliografie de Dr. Maria Cvasnîi Cătănescu, Editura Humanitas, București, 1996.

4. Dimitrescu, *Locuțiunile* = Florica Dimitrescu, *Locuțiunile verbale în limba română*, Editura Academiei, București, 1958.

5. Hristea, *Frazeologie* = Theodor Hristea, *Introducere în studiul frazeologiei*, în Theodor Hristea (coord.), *Sinteze de limba română* (ediția a III-a), Editura Albatros, București, 1984, p. 134-160.

6. Munteanu, *Sinonimia* = Cristinel Munteanu, *Sinonimia frazeologică în limba română din perspectiva lingvisticii integrale*, Editura Independența Economică, Pitești, 2007.

7. Pușcariu, *Limba română* = Sextil Pușcariu, *Limba română. Privire generală*, vol. I, Editura Minerva, București, 1976.

8. Rosetti *et alii*, ILRL = Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I (ediția a II-a), Editura Minerva, București, 1971.

9. Tohăneanu, *Stilul artistic* = G. I. Tohăneanu, *Stilul artistic al lui Ion Creangă*, Editura Științifică, București, 1969.

10. Tohăneanu, *Dincolo de cuvânt* = G. I. Tohăneanu, *Dincolo de cuvânt*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976.

IZVOARE

1. *Anonimul brâncov*. = *Anonimul brâncovenesc*, în *Cronicari munteni*, II, p. 275-352.

2. *Anonimul cantacuz*. = *Anonimul cantacuzinesc*, în *Cronicari munteni*, I, p. 83-224.

3. Costin, LM = Miron Costin, *Letopisețul țării Moldovei. De neamul moldovenilor* (prefață de Elvira Sorohan), Editura Junimea, Iași, 1984.

BDD-A20607 © 2009 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:51:39 UTC)

4. *Cronicari munteni*, I/II = *Cronicari munteni* (ediție îngrijită de Mihail Gregorian, studiu introductiv de Eugen Stănescu), vol. I (*Stolnicul Constantin Cantacuzino, Anonimul cantacuzinesc, Radu Popescu*) și vol. II (*Radu Greceanu, Anonimul brâncovenesc*), Editura pentru Literatură, București, 1961.

5. DEL = Gabriela Duda, Aglaia Gugui, Marie Jeanne Wojcicki, *Dicționar de expresii și locuțiuni ale limbii române*, Editura Albatros, București, 1985.

6. Dumistrăcel, *Expresii* = Stelian Dumistrăcel, *Până-n pânzele albe. Expresii românești* (ediția a II-a revăzută și augmentată), Editura Institutul European, Iași, 2001.

7. Guțu, *Dicț. latin* = Gheorghe Guțu, *Dicționar latin-român* (ediția a II-a), Editura Humanitas, București, 2003.

8. Hogaș, P, I/II = Calistrat Hogaș, *Pe drumuri de munte* (Proză I), *Amintiri* (Proză II), Editura pentru Literatură, București, 1969.

9. Neculce, LM = Ion Neculce, *Letopisețul țării Moldovei și O samă de cuvinte* (ediție îngrijită, cu glosar, indice și o introducere de Iorgu Iordan), ESPLA, București, 1955.

10. *Radu Greceanu* = *Radu Greceanu*, în *Cronicari munteni*, II, p. 7-272.

11. *Radu Popescu* = *Radu Popescu*, în *Cronicari munteni*, I, p. 227-577.

12. Ureche, LM = Grigore Ureche, *Letopisețul țării Moldovei* (ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaitescu), ESPLA, București, 1958.

BDD-A20607 © 2009 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:51:39 UTC)